

Det omöjligas konst

En recension af Jørgen Jensens

Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000-2.000 f.Kr.

Af Fil.dr. Arkeolog Per Karsten, Riksantikvarieämbetet UV Syd

”Tungt er nemlig det store Stof, hvoraf Billedet af Danmarks Oldtid skal formes” skriver Brøndsted i sin indledning i 1938 års version av Danmarks Oldtid. Nitton år senare – 1957 – ansågs tiden mogen för en andra version. Under de fyrtiofyra år som nu passerat till Jørgen Jensens version, har dansk arkeologi ständigt eskalerat och stoffet förefaller nu lika tungt som jordklotet på Atlas skuldror. Mot denna bakgrund inställer sig genast frågan: Är det verkligen möjligt för en enda person att greppa pennan och göra om Brøndsteds bravad? Jensens digra litteraturlista vittnar om den första förutsättningen för ett lyckat resultat; nämligen hårt disciplinerat arbete. Referenserna uppgår till inte mindre än 1192 stycken – och Stenalderen är bara den första volymen i en serie på fyra med tegelstensvikt! Den andra förutsättningen är mera ett litterärt vägval: vilken bild av stenåldern skall egentligen presenteras danskarna? Det arkeologiska kollektivets eller arkeologen/individens Jørgen Jensens?

Jensen återger med närmast encyklopedisk konsekvens, vad som utförts inom stenåldersarkeologin i Danmark. I sann populärvetenskaplig anda, översätter han forskarnas bilder och resultat till berättelser vars litterära kraft gör Stenalderen till ett storverk. Det är en mycket vacker bok. Dramatiska svartvita landskapsfoton möter läsaren inför varje kapitel vilka namnsatts med målande rubriker. Färggrafiken i kartor och översiktsskildringar är både estetisk och tydlig, föremålsillustrationerna ypperliga, färgfotona välvalda – Gyldendals layoutansvariga gör ingen besviken! Texten är lättläst och på skön prosa. Jensen kan med få ord måla upp bilder, ja frammana berättelser som fastnar i minnet, som dröjer sig kvar även efter man slagit ihop boken. Ta fallet med det korta, poetiska avsnittet om Koelbjergkvinnan – Danmarks äldsta skelett: ”Hun må være sunket til bunds, for derefter, da liget begyndte at gå i forrådnelse, at komme op til overfladen. Her drev hun rundt i andemaden, indtil liget gik i opløsning.....” (s. 124). Den sista meningen är bara den värd hela boken. Med få ord förvandlar således Jensen Koelbjergskelettet till ett människoöde, snarare än ett ytterligare fyndnummer. Läsaren bjuds på många liknande beskrivningar i boken, ofta på oväntade ställen.

Ett genomgående berättartema som Jensen använder sig av är de många tidsresor som läsaren bjuds på. Än är det en flygresor över en atlantisk kustremsa, än en kanottur till en trattbägarboplats i Åmosen. Dessa tidsresor är effektiva och fungerar väl; beskrivningarna är fysiskt realistiska och förvandlar läsaren till en aktiv medresenär snarare än en utomstående åskådare. Dyliga försök till natur- och miljöberättelser är visserligen

beprövade litterära grepp i populärvetenskapliga framställningar, men aldrig någonsin har de varit så bra som just i Jensens Stenalderen. När jag slog ihop boken kände jag avund mot de läsare som låter Stenalderen bli den första litterära inkörsporren till dansk arkeologi. Jag skulle själv ha velat detta.

Men även solen har sina fläckar och det må vara mig förlåtet att som oreserverat positiv recensent ändå påpeka de skönhetsfel som trots allt finns. De kritiska synpunkter som jag väcker här får i jämförelse med de positiva omdömena ett oberättigat stort utrymme, men de är mer ett uttryck för fackarkeologens generella petighet än för den genomsnittlige arkeologiintresserade läsaren.

Stenalderen skall avnjutas kapitelvis framför brasan och skall inte sträckläsas, därtill avskräcker det stora formatet. Ej heller lämpar sig boken för snabb och ytlig faktaletning trots att nästan allt är med. Det är inte många stenåldersplatser som glömts bort av Jensen – så få att det känns som en besvikelse att just dessa inte funnit sin plats i boken. Den högtintressanta Ertebølleboplatsen Lollikhuse är ett exempel som visserligen finns med i litteraturlistan, men som senare skall behandlas, märkligt nog inte fått något utrymme i huvudtexten.

Den synnerligen omfattande notapparaten stör gudskelov inte texten, men att leta litteraturuppgifter i fotnötterna är besvärligt på grund av bokens rubriksättning. I notförteckningen har nämligen kapitelrubrikerna samma layout som underrubrikerna i huvudtexten vilket till förstone blir en smula förvirrande.

Det är som svensk läsare glädjande att notera de många referenserna till den skånska arkeologin. Vi har ofta förbluffats över de märkliga danska spridningskartorna i publikationer som alltid har ön Bornholm inklämt i en liten fyrkant på Skånes plats. Att även sydsvenska lokaler och fynd kan anses relevanta nog för att illustrera Danmarks Oldtid får väl anses som ett uttryck för en förbrödringskänsla nu när vi är kollegor i EU. Men med nyproducerade kartor följer också ett ansvar på korrekthet och uppdatering; i figuren på sidan 330 är vår enda svenska flintgruva - Kvarnby - utmärkt, dock på Skateholms plats och inte vid den korrekta orten Malmö. Vad avser de senoglaciala fyndplatserna kan vi naturligtvis inte tävla med Danmark i fyndrikiedom. Likväl borde figuren på sidan 67 rätteligen ha tjugoen röda Bromme-prickar på den svenska sidan, istället för den lite småsnåla tilldelningen av fem. Även Ahrensburg-kulturens fyra skånska fynd på sidan 77 borde ha utökats till att omfatta åtta. Allt enligt den senaste sammanställningen publicerad år 1999 av Andersson & Knarrström. Det samma gäller utbredningen av skolästyxor på sidan 235 (se Larsson 1987: fig. 5).

Det finns en del upprepningar, exempelvis behandlas snittmärken på skogsmårds-kranier från boplatsen Ringkloster både på sidan 165 och 198. Men med så mycket att berätta är detta naturliga misstag, men i boken finns också en olycklig tendens att splittra upp och separera företeelser från samma kontexter och platser. I ett populärvetenskapligt forum är det extra viktigt att vara tydlig, annars blir det lätt

förvirrande, inte minst för lekmannen. Ett exempel i Jensens bok som man också finner i andra publikationer berör avsnitten om den mesolitiska konsten. Under det mycket intressanta delkapitlet De magiske redskaber (s. 213ff) behandlas bland annat grundelementen i de ristningar och ornamentik som förekommer på ben-, horn- och bärnstensföremål. Den samtida träkonsten med sin helt annorlunda bildvärld – jag tänker på träpaddlarna från Tybrind Vig – beskrivs emellertid i ett tidigare avsnitt som handlar om båtar (s. 202f). Varför inte i samma avsnitt? Här hade funnits ett gyllene tillfälle bjuda läsaren på mångfalden av konstuttryck – som stamtecken, prydnad eller för magiska ändamål – och kanske problematisera kring den märkliga omständigheten ”at motiverne har været afhængige af det materiale, der blev udsmykket” och att ”muligvis skal vi regne med forskellige mønstre og ”kunsttyper” afhængig af råmaterialet” (Andersen 2001: 89).

Ett annat exempel på en uppsplittring som kan störa läsoplevelsen är behandlingen av den berömda Sarupsplatsen – de døde sjæles landsby. Jag tror Stenalderen här kunde ha vunnit på att utnyttja faktarutor om enskilda platser och företeelser liknande de som fanns i den förra uppsummeringen av dansk arkeologi – Da Klinger i Muld (1993). Det är inte bara 100 boksidor som skiljer Sarup som boplats från avsnittet om Sarup som samlingsplats, utan det är även vattentäta skott mellan tolkningarna av dessa båda funktioner. Bilden som serveras är märklig; Sarup har bara rollen som samlingsplats i de faser man uppför palissader och anlägger dikessystem. I senare faser är Sarup blott en boplats, trots de rika spåren efter rituella aktiviteter i form av offergrovar vilket står i bjär kontrast till den nästan totala frånvaron av huskonstruktioner. Till och med Niels H. Andersen talar ju om att fasen Sarup II har vissa inslag av boplatsaktiviteter (Andersen 1997: 302). Man skulle ju därför lika gärna kunna hävda att den senare Sarup III är en boplats med inslag av samlingsplatsaktiviteter.

Man gör inte Sarupsplatsernas komplexitet rättvisa genom att lättvindigt etikettera dem i iordningsställda tolkningsfack beskrivna i helt olika avsnitt; en plats kan ha många funktioner samtidigt. De ytmässigt stora, kolossalt fyndrika trattbägarboplatserna som exempelvis Bundsø, Lindø och Hindby mosse från tiden efter Sarupsplatserna och före den andra generationens palissadanläggningar vid övergången TRB/SYK, hyser alla rika spår efter rituella aktiviteter, liknande dem vi finner på Sarupsplatserna; offergrovar med hela yxor och många fynd av människoben. Kombinationen av rika boplatsfynd i mäktiga kulturlager och förekomsten av uppenbara offerfynd, gör det till en högst rimlig förmodan att det är tal om boplatser, vilka inom sig omfattat även samlingsplatsernas ceremoniella och kultiska funktioner. Det är bara det att dessa boplatser inte verkar ha inhägnats med palissader eller dikessystem.

Motsvarande behandling gäller den tidigneolitiska lokalen Sigersted I på Själland där Jensen exakt återger utgrävarens tolkning att platsen är en boplats. Jag tror få arkeologer egentligen är beredda att acceptera att närvaron av några lerkliningsbitar implicit skulle indikera profan bebyggelse (sådana fynd förekommer också i stolphålsfyllningarna till palissadplatsen Dösjebro i Skåne), för några spår av hus-

konstruktioner på platsen har man inte funnit, precis som Jensen noterat. Sigersteds karaktär av boplats – bränd lerklining, rester efter redskaps- och keramiktillverkning – bygger på ett fyndmaterial tillvaratagit i vad som i ursprungspublikationen liksom i Stenalderen framhålls som ordinära avfallsgropar. Det måste påpekas att just dessa anläggningar av andra forskare istället ansetts som platser för rituell deponering och förstörelse av lerkärl och spetsnackiga flintyxor (exempelvis Larsson 1989).

Kanske är det detta som är Stenalderens enda svaghet; en tendens mer till ett återgivande av det arkeologiska etablissemangets syn istället för ett mer personligt ställningstagande. Håller Jensen verkligen med sina kollegor i alla lägen? Och får alla danska arkeologer komma till tals?

Jensen skriver angående senmesolitikum på sid. 172 att det i Danmark "... endnu ikke (er) frembragt sikre fund af de boliger, menneskene boede i". Min fråga måste då bli varför exempelvis Ertebølle-grophet från Lollikhuse (Sørensen 1995) inte har något intresse i en diskussion om mellan- och senmesolitiska bostäder, trots att platsen finns med i Jensens litteraturlista. Jensens bok ger intrycket av att odiskutabla lämningar efter bostäder endast har påträffats på Maglemosekulturens boplatser. Men hur odiskutabla – "sikre" – är dessa i jämförelse med Lollikhuse? Jämför gärna med utgrävningsplanen över hyddan från Lavringe på Själland (s. 101). De många och varierade spår av både hus och hyddor som framkommit de senaste åren i Skåne borde här också ha kunnat utnyttjas som referens (Larsson 1985, Cronberg 2001).

Avslutningsvis vill jag bara nämna ett avsnitt där jag verkligen saknade Jensens kraftfulla pennföreläsning. På sidan 233 är ett av bokens intressantaste stycken nedpräntat för här tar Jensen upp något synnerligen väsentligt och som tycks kontrastera mot den bild av de mesolitiska jägarsamlarna som tidigare och senare presenteras i boken. På endast sex rader berättas här om de många tecken till våld, aggressioner och ond bråd död som kan utläsas ur det senmesolitiska gravmaterialet. Kanske ett ökat tecken på stamterritorialitet och en hög befolkningstäthet, frågar sig Jensen. Här borde Jensen ha stannat upp och diskuterat hur detta kan hänga samman med ett samhälle med regelbundna långväga kontakter, giftermålsallianser, produktiva gåvor etc. Istället blir hans nästa mening nästan absurd; citat: "Men hvordan skal vi forestille os, at disse mennesker gik klædt?" Avståndet mellan bilden av våld, stress, befolkningsökning, stamkrig till vilka slags underkläder människorna bar är inte större än fyra rader.

Men märk väl; detta är blott petitesseer. Ingenting i den sistnämnda kritiken kan förhindra bilden av Stenalderen som en magnifik och storslagen läs- och bildupplevelse. Det här är arkeologisk litteratur av yppersta märke. Brøndsted år 1957, Jensen år 2001 – kommer någon att kunna upprepa bravaden år 2045? Det tror jag inte. Det *kan* man inte. Det enda jag vet är att Brøndsted i sin himmel redan läst sin efterträdare och sagt med varm röst: Det er godt lavet, min dreng.

Referenser

- Andersen, N. H. 1999. *The Sarup Enclosures. Sarup. Vol I.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXXIII:1, 1999. Århus.
- Andersen, S. H. 2001. *Oldtiden i Danmark. Jægerstenalderen.* Forlaget Sesam. Danmark.
- Andersson, M. & Knarrström, B. 1999. *Senpaleolitikum i Skåne. En studie av materiell kultur och ekonomi hos Sveriges första fångstfolk.* Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. Skrifter No 26. Lund.
- Brøndsted, J. 1957. *Danmarks Oldtid. I. Stenalderen.* København.
- Cronberg, C. 2001. Husesyn. En studie av fem senmesolitiska huslämningar från Tågerup. In: Karsten, P. & Knarrström, B. (eds.) *Tågerup specialstudier.* Skånska spår. Arkeologi längs Väst kustbanan. Riksantikvarieämbetet. Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Syd. Lund.
- Hvass, S. & Storgaard, B. (eds.) 1993. *Da klinger i muld. 25 års arkæologi i Danmark.* Aarhus Universitetsforlag. København.
- Jensen, J. 2001. *Danmarks Oldtid. Stenalder 13.000 - 2.000 f. Kr.* Gyldendal, København.
- Larsson, L. 1985. Of house and hearth. The excavation, interpretation and reconstruction of a Late Mesolithic house. In: Backe, M., Bergman Hennix, I. et.al. (eds.) *In Honorem Evert Baudou. Archaeology and Environment 4.* University of Umeå, Department of Archaeology. Umeå.
- Larsson, L. 1987. Skolästiklar och trädsklyvning. *Frostabygden 1987.*
- Larsson, L. 1989. Brandopfer. Der frühneolitische Fundplatz Svartskylle im südlichen Schonen, Schweden. *Acta Archaeologica*, vol. 59.
- Sørensen, S. A. 1995. Lollikhuse – en køkkenmødding ved Selsø. *Arkæologi i Frederiksborg Amt 1983-1993.* Frederiksborg Amts Museumsråd.